

CESTY HOSPODINOVE SÚ NEVYSPYTATELNÉ II. (Dokončenie z čísla 2-3/2009)

JAROSLAV SISÁK – MATÚŠ OLHA

• *Po návrate z Divadelného inštitútu v Kyjeve sa ti zaiste zdali podmienky na prácu v UND priskromné. Čo ťa po rokoch odlúčenia od kolegov v Prešove čakalo už ako vysokoškolsky vzdelaného režiséra, ktorý sa vracia z „veľkého sveta“ do „Akropoly nad Torysou“?*

– Ani sa mi nechce veriť, že ubehlo už 38 rokov od vtedy, keď som v sezóne 1971/72 naskočil do rozbehnutého vlaku, vlastne autobusu, Ukrajinského národného divadla. Po piatich rokoch štúdia som začal ako režisér a príležitostný herec. Život umeleckých pracovníkov tohto divadla väčšinou prebiehal „na kolesách“, v nevykurených šatníkach a na javištiatkach v dedinách východoslovenského regiónu. Veď ročný plán predpisoval činohre odohrať 185 predstavení a PULSu (Podduklianskemu ukrajinskému ľudovému súboru, ako druhému umeleckému súboru divadla) ďalších 200. Mne sa blížili Kristove roky, neprestával som snívať. V spoločnosti práve vrcholila normalizácia politického a spoločenského života, divadlo malo nové vedenie a členom jeho širšieho vedenia som sa stal aj ja. Menovali ma za člena UPZ (umelecký poradný zbor). Takže som dostal možnosť hovoriť do repertoáru, navrhovať hry. Samozrejme, že som to nerobil nezištne. Chcel som si prihrať aj svoju polievočku a tak sa aj mojou zásluhou do repertoáru sezóny dostal Goldoni a Shakespeare. Hneď na začiatku sezóny som inscenoval *Sluhu dvoch pánov* a podľa hodnotení kritikov, ale aj diváckeho ohlasu, to bola inscenácia úspešná. Hral som v nej aj ja. Pretože sa robili „dvojačky“, hercov bol nedostatok a tak som si musel spomenúť na svoje herecké skúsenosti. Hral som Doktora. Obsadenie bolo výborné, žiaľ, mnohí už nie sú medzi živými, M. Laš, M. Simko, A. Lucik, T. Simková, J. Jakub, aj ostatní už sú na dôchodku – M. Korbová, M. Sisáková, I. Stropkovský. Ale partia to bola výborná, vybláznili sme sa na každom predstavení a vonkajšie dianie sa nás akosi nedotýkalo. Niektorí mali problémy pre svoje aktivity v roku 1968, ale v divadle ich nechali, veď divákov na dedine pramálo zaujímalo, čo kto robil v roku 68. Mali kopu svojich starostí, na predstavenia si chodili odpočinúť a pobaviť sa. A my? Bavili sme sa s nimi. S normalizačným procesom sa robili aj rošády vo funkciách v kultúrnych inštitúciách. Na dramaturgickú stoličku v UND zasadol šéfredaktor nemenovaného ukrajinského periodika, neskôr, ako lektor, nastúpil docent z filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove. Teraz sa možno niekomu zdajú tieto rošády – a oni iste aj boli – nezmyselnými, nepochopiteľnými, až bizarnými. Pre týchto jedincov to bolo nešťastie, tragické, ale pre divadlo, najmä UND, keď sa na to dívam z odstupom času, bolo to požehnaním. Nový riaditeľ divadla, dlhoročný umelecký šéf činohry, Jozef Felbaba, sa nebál ich prijať do zamestnania. A keď mu to nariadili „z hora“ za trest – ako to niektorí tvrdili – tak divadlu urobili veľmi užitočnú službu. A Felbaba to iba privítal. Ja som sa veľmi tešil

Zľava Michal Turok, Vasiľ Turok a Jaroslav Sisák. Snímka archív J. Sisáka.

na Shakespeara a jeho *Kráľa Leara*. V kútiku duše som dúfal, že ho budem inscenovať ja. Bola to z mojej strany trúfalosť, ale moja profesorka réžie na Divadelnom inštitúte nám vstúpowała, že režisér musí byť maximalista, keď chce niečo dosiahnuť. Ja som maximalizmom prekypoval, ale som sa aj bál. Presvedčil som dramaturga aj šéfa činohry, že po siedmich rokoch by sa malo divadlo zasa popasovať so Shakespearom. Naposledy totiž v roku 1964 režisér M. Gojda inscenoval v UND úspešne *Othella* – a odmenou za to mi bolo, že ma Ivančo zobral k sebe ako druhého režiséra. Vlastne, bolo to trochu zložitejšie. On bol režisér inscenátor, ako umelecký šéf činohry, a ja režisér. Preniesli sme do UND trochu sovietskej inscenačnej praxe. A tak sa začalo skúšať. Inscenátor ma aj obsadil – hral som Edgara – takže roboty som mal vrchovate. S hercami som robil väčšinou nad textom, tí mali minimálne skúsenosti s veršom. Boli radi, že pracujú s takým materiálom, preto bez reptania venovali všetok čas a energiu skúškam. Bolo ich treba učiť šermovať, pohybovať sa, pracovať v dobovom kostýme, ale robili to radi, s chuťou a odovzdané. Aspoň sa takto tvárili. Ale tento súbor bol vždy známy svojou pracovitosťou a pokorou. Ja som sa zo začiatku obával, ako ma starší kolegovia prijmu. Odišiel som od nich ako herec, vrátil som sa ako režisér, ale prijali ma veľmi kamarátsky, ako by som nikde neodchádzal a bol medzi nimi stále. Veď sa vlastne ani nič nezmenilo. Zase som sedel s nimi v autobuse, mrzol v nevykúrených sálach, pil pivo aj rum, nadával na pomery a ani plat som nemal bohvieaký. Ba ani súbor sa personálne veľmi nezmenil. Bolo v ňom pár nových tvári, ale základ tvorili bývalé moje kolegyně a kolegovia. Už rok predtým sa z Kyjeva vrátili M. Sisáková a I. Stropkovský, ale oni boli vlastne tiež starí, kmeňoví pracovníci divadla. Tak sme spolu zdolávali Shakespeara.

Jaroslav Sisák z otcom po predstavení hry Michaila B. Maklarského a Salomona S. Rappoportu *Tlačový atašé v Tokiu*. Premiéra 4. 6. 1966. Réžia Ivan Ivančo. Jaroslav Sisák hral postavu Ozaki Ozumiho. Snímka archív J. Sisáka.

• *Na ktoré herecké osobnosti spojené s UND si spomínaš najlepšie a v čom obohatili tvoj pohľad na život a na divadlo?*

– Musím pripomenúť, že v UND vždy bola skvelá pracovná disciplína. A vzťahovala sa na každého, bez rozdielu. Čo si pamätám, v práci si všetci boli rovní. Nebolo hviezd, hviezdíčiek a tých druhých. V komparzoch (u nás sa hovorí „masovkách“) behali, keď to bolo potrebné, zakladajúci členovia divadla i profiloví herci, rovnako ako elévi, kulisári a iní pracovníci. Takí herci ako Jozef Korba, Mikuláš a Pavol Simkovci, herečky Anna a Tamara Simková, Mária Korbová, Barbora Popovičová, nemali problém sedieť a behať v masových scénach na javisku, žili na ňom, pracovali a plnili požiadavky režiséra, obohacovali tieto scény svojim majstrovstvom, vdychovali im život. Tým súčasne vychovávali aj tých, ktorí na javisku stáli prvýkrát. Spomínam si na svoje herecké začiatky. Na skúškach aj predstaveniach, starší herci sledovali spoza kulís prácu mladých a v prestávkach, pripomienkovali ich výkony na javisku. Bez zášte, bočných úmyslov, jednoducho chceli pomôcť. Aj im tak kedysi pomáhali vynikajúci herci a režiséri Zahraničného ruského divadla, ktorí sa na krátky čas zastavili v UND a naučili členov divadla základom hereckej práce a režisérskej praxe. Mal som to šťastie, že duch tejto atmosféry, tvorby a pokory, ovieval aj mňa. Spomínam na týchto kolegov, vynikajúcich umelcov, vzácných a priateľských ľudí, s uznaním, vďakou, úctou a pokorou. Oni vdýchli život tomuto divadlu, pre nich to bol naozajstný chrám, v ktorom sa spovedali a očisťovali sa. Neboli to anjeli, boli to ľudia z mäsa a krvi. Mali svoje slabosti, nedostatky a chyby. Často sa zdali – mimo javiska – neznesiteľní. Radi si vypili. Občas meškali na skúšky a predstavenia. Platili za to pokuty, ale divadlo bolo pre nich všetkým: rodinou aj domovom, milenkou, ktorú nevedeli opustiť. Veď poniektorí z nich zanechali povolanie učiteľov, lekárov, štátnych zamestnancov, odišli z gazdovstiev, aby sa upísali Tálii. Chceli ju – v období neistoty, keď si mysleli, že na divadlo nemajú – opustiť. Ponektorí aj zutekali, ale väčšine Tália tak učarovala, že ju nedokázali zraďiť. Bože môj, ako mi niekedy chýba-

jú! Ich neopakovateľný smiech, nezmyselné anekdoty, absurdné výmysly, príhody, ktoré sa nikdy nestali... Milí, drahí, nezabudnuteľní kamaráti, sedím pri počítači, sú práve Dušičky, píšem tieto riadky a spomínam na vás s pietou, úctou, ale aj veselou myslou: Jozef Korba, Mikuláš Simko, Pavol Simko, Tamara Simkova, Barbara Popovičová, Michal Popovič, Mária a Juraj Jakubovci, Viktor Hajný, Ivan Ivančo, Vasil Turok, Andrej Lucík, Helena Rozgievičova, Anna Rebejova, Šimon Kotik, Laco a Anton Forgáčovci, Mikuláš Laš, Mikuláš Ladižinský, Helena Macinská, Alena Fabiánová a samozrejme Ivan Hryc – Duda, prvý riaditeľ divadla, básnik a dramatik. No a Jozef Fel'baba, režisér, umelecký šéf činohry a riaditeľ UND. Vičnaja vam pamjať, drahí kamaráti.

Ale vrátim sa do reality. Čas bežal, ja som sa stal druhýkrát otcom, bol som presvedčený, že budem mať syna, tvrdil som, že majster vie čo robí, ale manželka, aby ma našťavala – veď bola herečka – doniesla mi z pôrodnice druhú dcéru. Odpustil som jej to, lebo dcéra bola krásna. Vážila štyri kilá a merala 52 centimetrov. Na zmierenie sme ju pokrstili Miroslavou a život bežal ďalej. Ja som režiroval, hral, zapájal sa do mimodivadelnej činnosti, chodil do hodnotiacich komisií na rôzne prehliadky amatérskych divadelných súborov, recitačných súťaží. Bol som „mladý“, perspektívny, tak so mnou upchávali všetky diery. Ale za tie komisie som bol vďačný. V nich som sa stretol a zoznámil s nezabudnuteľnými ľuďmi a osobnosťami. Ale o tom neskôr. Mojou hlavnou náplňou bola práca režiséra. Za dve sezóny som režiroval sedem titulov, v dvoch z nich som aj účinkoval, chodil na zájazdy, spolupracoval som s ukrajinským vysielaním Slovenského rozhlasu ako spíker, recitátor, herec aj režisér. Na nedostatok práce, som sa nemohol sťažovať. A bola tu aj rodina. Bývali sme s dvomi deťmi a svokrou v slobodárni, bolo treba zháňať byt a pravdu povediac, aj s kamarátmi pri pive posedieť.

• *Divadelný bufet u vás je opradený legendami. Veci okolo divadla sa vždy odohrávajú aj v bufete. Veď ide o kolektívny umelecký výkon a komunikácia je prvoradým predpokladom úspechu. A keď už tradičný bufet na Jarkovej ulici nadobro pripadol rímsko-katolíckej cirkvi a teraz tam pravidelne skúša zmiešaný spevácky zbor nábožné piesne, našlo sa miesto na spoločné diskusie v iných podobných zariadeniach, napríklad v neďalekom pohostinstve s exotickým názvom Mexiko, či v neskôr otvorenom Agáte, kde je dokonca odhalená pamätná tabuľa človeku, ktorý tam diskutoval, hádal sa, pil a bojoval proti ničote sveta Vasilovi Turokovi. Časom by tam tých tabúl mohlo byť oveľa viac. Ako vnímaš fakt, že väčšina mužskej časti hereckého súboru sa v bývalom UND a dnešnom DAD-e dožíva tak akurát penzie, maximálne prežíva rok či dva po nej?*

– Mnohí nerozumejú, čo to znamená – pri pive posedieť. Väčšina si myslí, že herci sú ožrati, do krčmy chodia chľasť, ožierať sa, nadávať, aj horšie veci robiť. No čože, niekedy si sami robíme zlú reklamu, nekontrolujeme sa, chováme sa vulgárne. Lenže toto robia poväčšine nie divadelníci, pre tých naozajstných divadelníkov krčma je akýmsi klubom. Nezabudnuteľný Pavol Simko tvrdil, že krčma je klub chudobného človeka. A herci, aspoň v našom divadle, vždy boli finančne podvyživení. Mali skôr široké a bohaté duše, ako vrecká. Ktorýsi z hrdinov Ostrovskeho tvrdí, že miesto herca je v bufete. Teraz ma niekto začne upodozrievať, že propagujem opilstvo a chľasť. Nie, ja iba chcem povedať, že divadelný bufet v UND bol vždy akýmsi diskusným klubom, kde sa zdržiavali nie iba divadelníci, ale aj diváci, priatelia divadla, v tomto

Jaroslavovi Sisákovi gratuluje riaditeľ UND Jozef Feľbaba. Snímka archív J. Sisáka.

bufete sa zrodilo veľa dobrých a užitočných nápadov, vznikli nekonvenčné projekty, vyriešilo sa tam veľa problémov, ktoré by sa v krčme, kde sa nezmyselne a nekontrolovateľne pije, vyriešiť nemohli. Hercovu, umelcovu dušu, jeho citlivé, niekedy rozdvojené, vnútro, nie každý pochopí. Umelec sa potrebuje niekedy odreať, uvoľniť ventily, niekedy možno aj povedať vulgárne slovo, ale nech to radšej robí v krčme, alebo v bufete, ako na javisku, ako je tomu teraz často zvykom. Veď v bufetoch či krčmách často sedia ľudia, čo vôbec nepijú. Stretávajú sa tam s kamarátmi, známymi, dohovárajú si obchody, diskutujú, bavia sa a nikto ich neodsudzuje, že sú pijani, alebo alkoholicy. Netvrdím, že medzi divadelníkmi niektorí jedinci nepodľahli alkoholu. To by som klamal. Ale aj tu výnimka potvrdzuje pravidlo.

Nechcem sa chváliť, ale zdá sa mi, že som nebol problémovým dieťaťom, ani žiakom, ani študentom, ani zamestnancom. Vždy som sa snažil hľadať kompromisy, chápal som, že v divadelnom kolektíve byť prehnane zásadovým, kategorickým a neoblomným, sa často nevypláca. Už som bol povedal, že režisér musí byť maximalista, toto mi vstúpili moji pedagógovia. Maximalista v práci, ak chce dosiahnuť aspoň 50 % zo svojich zámerov, ale vo vzťahoch s okolím to akosi nefunguje.

• *V Divadle si mal možnosť pracovať ako mladý režisér popri starších tvorcach, medzi ktorých patrili Jozef Feľbaba, Ivan Ivančo aj iní. Ako si na tieto osobnosti spomínaš po rokoch?*

– Veľmi živo si spomínam na svoj prvý konfliktný stret z riaditeľom divadla, Jozefom Feľbabom. Skúšal som prvú hru ako interný režisér, Goldoniho *Sluhu dvoch*

pánov. A v nej sa aj šermovalo. Učiteľa šermu bolo v Prešove ťažko zohnať, tak som sa na to podujal sám. Z inštitútu som mal dokonca z tejto disciplíny zápočet, tak sme to robili svojpomocne. Rekvizitár nám dodal kordy a začala sa výučba. Pri jednej zo skúšok sa zrazu jeden kord zlomil. Zobrali sme druhý, ten to isté. Tretí letel popri hlave pani Tamary Simkovej tak tesne, že ju škriabol na líci. „Čo sú to za kordy!“ zreval som na rekvizitára. Vysvitlo, že nedávno v Zväzarme vyhorel sklad, tak známy ponúkol nášmu rekvizitárovi za pár poldeci prehorené kordy. Asi nikto nepočítal s tým, že sa s nimi bude aj šermovať. Na vine je vždy ten najvyšší, ja som zhrabol kordy, vletel k riaditeľovi a hodil mu ich na stôl. Vtedy som sa cítil ako superman, teraz sa za to hanbím. Feľbaba, starý, skúsený divadelný harcovník, sa usmial. Asi si spomenul na svoje režisérske začiatky a pokojne povedal: „Pošlite mi sem doktora Suška...“ A vtedy mi to došlo. Dr. Suško bol vedúcim scénografie, výroby a dopravy, riaditeľ ho mohol zavolať telefonicky, ale on mi dal na vedomie, že on za tieto veci nezodpovedá. Prežil som s ním v divadle desiatky rokov, on ma prijímal do divadla, hrával som v jeho inscenáciách, bol mi umeleckým šéfom a 11 rokov riaditeľom, on ma urobil šéfom činohry a neskôr, keď sa rozhodol odísť do dôchodku, mňa navrhol za svojho nástupcu. Boli sme spolu v slovenskom aj československom ÚV Zväzu dramatických umelcov, cestovali sme spolu, spali v hotelových izbách, veľa sme sa rozprávali o divadle, literatúre, umení, sedeli sme pri víne, hádali sa, nadávali si. Bol inteligentný, sčítaný, rozhladený, rozprával po rusínsky, rusky, ukrajinsky, slovensky, česky, maďarsky, pasívne ovládal nemčinu, orientoval sa v latinčine – bol nedoštudovaný medik – ale vo svojom vnútri bol osamotený. Akoby sa čohosi obával. Bol to rodený administrátor, pedantný, až úzkostlivý. Aj môj vzťah k nemu viem len ťažko pomenovať. Vážil som si ho, svojím spôsobom som ho máľ rád, stokrát sme si potykali, ale stále sme si vykali. Do jeho vnútra mali cudzí vstup zakázaný. O Feľbabovi budem ešte hovoriť, veď bol 11 rokov bol mojim riaditeľom, ja jeho podriadeným, stále s čímisi nespokojný. Bol to tvorivý nepokoj? Iste, aj. Ja som sa tešil na tvorivý dialóg najmä s Ivanom Ivančom. Pred odchodom do Kyjeva sme veľa diskutovali, o divadle, literatúre, boli sme skoro rovesníci, páčila sa mi jeho práca. Prišiel mladý, plný energie z VŠMU, bol nekonvenčný, vtipný, pracoval úplne ináč, ako ostatní režiséri. Mal fantáziu. Ale hlavne, bol mladý a to nám imponovalo. Bol našim generačným druhom a mal vysokoškolské vzdelanie. Bol režisér s diplomom. Dávali sme sa naňho ako na ikonu, často nekriticky. On začal robiť čosi nové. Na konci päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov sa v divadlách na Slovensku začalo opäť experimentovať. Vznikali invenčné, poetické inscenácie Budského, Zachara, spomínalo sa aj na Jamnického a jeho recitáciu. Po roku 1956 aj v divadlách na Slovensku došlo k určitému pohybu a to malo vplyv aj na mladých divadelníkov. Ivančo, nabitý touto pozitívnou energiou, sa vrátil do divadla. Samozrejme, že ju prenášal aj na nás, mladých. Bol dnešnou terminológiou naším lobistom. Veď bol s nami tromi aj na prijímacích pohovoroch na VŠMU v Bratislave, pred odchodom na Divadelný inštitút v Kyjeve. Preto som sa tešil na dialóg s ním. Ale našiel som úplne iného Ivana. Akoby zostarol, nie fyzicky, ale vnútorne. Akoby z neho vyprchala ta pozitívna energia, bol akýsi utiahnutý, skepticky a žiaľ, poznamenaný alkoholom. Vývinovo akoby sa zastavil v šesťdesiatom šiestom. Pripravovali sme spolu *Kráľa Leara*, ale on chodil na skúšky nepripravený, niekedy sa mi zdalo, že hru vôbec nečítal. Často sme sa dostávali do konfliktov. Ja som pracoval s hercami nad veršom, mal som dosť starostí aj s postavou Edgara, ktorého som hral, ale keď sa režisér dlho neukazoval na skúške,

bol som nútený ísť s hercami do priestoru. Zrazu sa objavil Ivan, prišiel nabitý skôr negatívnou, ako pozitívnou energiou z „Mexika“ (piváreň neďaleko divadla) a všetko preválcoval. Herci začínali byť nespokojní, nervózni. Naše vzťahy boli stále kamarátske, tak sme sa otvorene porozprávali. On tvrdil, že sa nič nedeje, že má všetko pod kontrolou, ale dal mi slovo, že do premiéry nevypije ani malé pivo. Nepil tvrdý alkohol, stále sa nalieval pivom, ale slovo dodržal. Mal totiž jednu vzácnu vlastnosť, keď povedal, že piť nebude, tak nepil aj niekoľko mesiacov. A tak sme Shakespeara odpremiérovali bez komplikácií. Lenže embargo pominulo a prišla recidíva. A to bolo na tom veľmi smutné a smutne to aj skončilo. V 1984 roku Ivan, ani nie šesťdesiatročný, zomrel. Toto sa zopakovalo ešte s jedným mojím kamarátom, kolegom, ktorý bol nekonvenčný spôsobom života aj práce. K nemu sa ešte vrátim.

• *Inscenovať Shakespearovho Kráľa Leara je nepochybne skúškou režiséra aj celého súboru. Dnes „zošthhlené“ herecké profesionálne súbory môžu o takomto repertoárovom čísle iba snívvať. Čo by si po takmer štyridsiatich rokoch od premiéry povedal na okraj vašej inscenácie Kráľa Leara?*

– Bez príkras, bez nostalgie. Ako som ju hodnotil vtedy a ani teraz svoj názor nemením. Bola to inscenácia, ktorá mala veľa nedostatkov a chýb. Nechcem ich analyzovať, ale mala aj veľa pozitív, ktoré prevažovali. Kráľa Leara hral – myslím že nepreháňam keď poviem, že bravúrne – Jozef Korba. Veľmi pochvalne sa o jeho výkone vyjadrovala aj odborná kritika. Bola to inscenácia aktuálna, korešpondovala s dobou. Bola úderná a provokačná. Pri odovzdávacke – terajšia generácia už asi nevie čo to je, vtedy každú inscenáciu pred premiérou „preberala“ ideová komisia, zloženie ktorej bolo veľmi „pestrofarebné“ a každý hľadal skôr nedostatky, ako klady – nám poradili, aby sme vyškrtli text, kde kráľ hovorí o sklených očiach, aby sa to, vraj, neasociovalo so súdruhom Husákom, lebo on nosí okuliare. Iný zasa požadoval, aby sme zmenili kostým jednej z dcér, lebo v kostýme postrehol československú trikolóru a ona je zlá negatívna postava. Všetky tie nezmysly bolo treba vyvracať, dokazovať a obhajovať, prečo to musí byť práve tak a nie ináč. Títo ľudia nevedeli, ako divadlo funguje, ani nechyrovali o tom, že taký dobový kostým stojí nemalé peniaze a nedá sa ušiť z večera do rána. Taká bola doba. Pomaly sme sa „normalizovali, konsolidovali“ a aj pracovali. Neemigrovali sme, nezutekali, zostali sme tu a hľadali možnosti a cesty, aby aj v tejto situácii divadlo fungovalo, lebo ľudia ho potrebovali. Teraz nám to často vyčítajú a zazlievajú, najmä tí, čo sedeli v zázveří a čakali ako to dopadne. Áno, aj ja som robil kompromisy, ustupoval, ale viac som sa hanbil za nepodarenú inscenáciu, ako za uhýbanie a kľúčkovanie. Ja som slúžil Tálii, poniektorí terajší hrdinovia iným modlám. Dívam sa teraz na toto obdobie môjho umeleckého života z nadhľadu, až teraz vidím veci, ktoré mi vtedy unikali, veď ako hovorí básnik... „tvárou v tvár, tvár len ťažko spoznáš, veľké sa lepšie vidí z diaľky.“

• *V znamení akého repertoáru sa niesli sedemdesiate roky v UND a v čom boli vaše dramaturgické špecifiká.*

– Možnože si niektorí vtedy neuvedomovali a teraz mnohí nechápu, ako ťažko na divadlo tlačilo bremeno normalizácie. Čím ďalej, tým ťažšie bolo zostaviť dramaturgický plán. Vyjadrovalo sa k nemu veľa nekompetentných, v divadle samotnom začínajúc a na ÚV KSS končiac. Každý si myslel, že divadlu rozumie. S divadlom to je ako s futbalom, každý tvrdí, že mu rozumie, ale len málokto ho vie aj hrať.

Mykolas Sluckys: *Nie je tvoj pes besný?* Malé divadelné štúdio Košice, 1981. Pripravili Š. Ol'ha, J. Sisák, Š. Hudák a G. Tóth. Na kolenách Zuzka Tlučková. Snímka archív J. Sisáka.

My v divadle sme sa dohodli, že okrem dramaturga budú hry čítať, vyberať a navrhovať do repertoáru aj režiséri a herci. Herci sa do toho príliš nehrnuli, oni chceli iba hrať, čo sa budú zaťažovať čítaním, tak to zostalo na dramaturgovi a režiséroch. K tým patrili aj riaditeľ, veď bol tiež režisér. A tak sme čítali, čítali a čítali, texty v slovenčine, češtine, ukrajinčine, ruštine, proste v jazykoch, ktorým sme rozumeli. UND bolo divadlo národnostné, čo národnostné, národné, veď jeho názov znel Ukrajinské národné divadlo, v ukrajinskom jazyku – UKRAJINSKYJ NARODNYJ TEATR. Tak sa volalo od jeho založenia v roku 1945. Tu sa musím pozastaviť a niečo vysvetliť. V 1945 roku, po vojne, na Slovensku bolo všetko národné. Aj národných divadiel bolo niekoľko. Prečo by nemohlo byť aj ukrajinské – národným? Lenže tu nastalo, ako teraz hovorí jeden vysokopostavený, veľké nedorozumenie. V ukrajinskom jazyku slovo „narodnyj“, má iný význam ako v slovenčine. Narodnyj v ukrajinčine znamená – ľudový. Takže v slovenčine by to malo byť UKRAJINSKÉ ĽUDOVÉ DIVADLO. Ukrajinský ekvivalent k slovenskému národný je nacionálny. To len dokazuje, ako sa zakladatelia divadla orientovali v jazyku, ktorý chceli nanútiť Rusinom. Nikto sa nad tým vtedy ani nezamýšľal, keby som bol zlomyseľný, tak by som povedal, že nikto vtedy nepočítal s tým, že toto divadlo prežije a pretrvá dodnes. Ten kto sleduje prácu a vývin tohto divadla iste postrehol, že ešte v 1971 roku to bol, po ukrajinsky, Ukrajinský narodnyj teatr. A teraz si prihrejem svoju polievocku. Aj mojou zásluhou sa v 1971 roku tato nezrovnalosť odstránila. Prečo takéto odbočenie? Lebo všetko so všetkým súvisí. Málokto v tých komisiách vedel po ukrajinsky, pravdu povediac ani divadlo ich zvlášť neinteresovalo, a my sme všetky texty prekladali do ukrajinčiny,

Dramaturg Vasil' Turok a režisér Jaroslav Sisák. Snímka archív J. Sisáka.

navrhovali sme aj pätnásť titulov, z ktorých bolo treba schváliť päť. Členovia komisie boli ľudia rôznych profesií, robotníci, úradníci, učitelia, mali svojich problémov dosť, takže vždy o dramaturgickom pláne rozhodla naša „samocenzúra“. Pravda, aj tu sa občas vyskytli „nedorozumenia“. Už si nepamätám v ktorom roku, navrhli sme do repertoáru hru zakarpatského autora, ktorá mala názov *Ave, Mária!* Bola to hra o dedinskej učiteľke, ktorá sa vzoprela výrubu ovocných sádov a vinohradov v období boja proti alkoholizmu v ZSSR. Zrazu jeden z členov komisie spozornel a opýtal sa, či nechceme šíriť náboženstvo, keď uvádzame hru s takýmto náboženským názvom. Ja som sa mu snažil vysvetliť, že Ave, to je po latinsky a znamená to, buď pozdravený, dokonca som sa bleskol tým známym: ave, Caesar, morituri te salutant, že s náboženstvom to nijako nesúvisí. A toto som nemal robiť, dosiahol som iba to, že nám tú hru nedovolili uviesť. Opäť som sa raz presvedčil, že niekedy je múdrejšie mlčať, ako sa vystatovať svojou múdrosťou. A tak sa v dramaturgickom pláne zavše objavil nejaký titul, ktorý nám iné divadla aj závideli. Nie všetci vedeli, ako sme ho pretlačili do dramaturgického plánu. A tak, sme popri Solovičovi uvádzali Brechta, popri Hajnom – Goldoniho, Zozulakovi – Zawieského, Zarudnom – Čechova, Záhradníkovi – Shawa, Kolomijcovi – Gogoľa, Kornijenkovi – Ostrovského atď.

• *Spomínal si príchod istého docenta z Filozofickej fakulty, ktorý musel z politických dôvodov vymeniť katedru za samotu na dramaturgii vo vašom divadle. Môžeš nám toho človeka bližšie predstaviť?*

– Myslím, že v 1974 roku, alebo o rok skôr, už si presne nepamätám, na dramaturgiu k Jurajovi Dackovi, pribudol lektor. Človek nesmierne erudovaný, sčítaný, od-

borník na ruskú klasickú literatúru, obdivovateľ a znalec Dostojevského, výborný diskutér a vášnivý hráč ruského duraka. Pred tým bol docentom na katedre ruského jazyka a literatúry FF UPJŠ (Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika). Ne-prešiel však previerkovým sitom a tak ho stranícka triedička vyradila do šrotu. Riaditeľ UND sa ho nebál prijať do divadla na dramaturgiu. Hovorili, že dostal „príkaz z hora“, nech to bolo ako bolo, urobil dobre a tým pomohol aj divadlu. Veľa riskoval. Veď vtedy prijať do zamestnania a na ideologicky dôležité miesto – dramaturgia takým miestom bola – človeka vylúčeného z KSS, bola odvaha. Týmto lektorom bol, vtedy docent, teraz profesor na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, Andrej Červeňák. On akoby pootvoril dvere osviežujúcemu vánku. Akoby nás reštartoval. Aj po tom čo prežil, prekypoval optimizmom, mal množstvo nápadov, všetko bral s humorom, ale čo bolo najpozitívnejšie, nútil nás čítať, študovať. Keď sme chceli s ním diskutovať, museli sme aj niečo vedieť. Pritom sa nepredvádzal, bol jedným z nás. Zrazu sa na dramaturgii divadla objavili odborné časopisy, nové aj tie staršie knihy o divadle, literatúre a umení. Veľa v ruskom jazyku. Andrej poznal divadlo, bol jeho stálym návštevníkom, písal o ňom, recenzoval inscenácie, takže neprišiel do neznámeho prostredia. To on, keď už bol lektorom, napísal scenár a bol spolurealizátorom dokumentu o hercovi Jozefovi Korbovi a jeho Kráľovi Learovi, to on na divadelných prehliadkach a festivaloch obhajoval, vášnivo diskutoval a presviedčal, vždy so znalosťou veci. Stal sa akýmsi talizmanom divadla. Všetko robil so srdcom, láskou a dobrým úmyslom. A nikto mu v tom nebránil, dokonca ani tí, čo ho vyhнали z univerzity. On totiž nepolitikárčil. Bol vedec, vyznal sa v literatúre a tej sa aj venoval. Preto sa po rokoch vrátil na vysokú školu k študentom, nie však v Prešove, ale v Nitre. Bolo nám za ním smutno, ale priali sme mu to.

• *Ako sa z režiséra postupne stane umelecký šéf a napokon riaditeľ divadla? A čo sa tým v jeho živote a vzťahoch mení?*

– V 1978 roku sa Ivan Ivančo náhle vzdal funkcie umeleckého šefa činohry. Nikdy som neskúmal prečo, ani ma nezaujímal prečo, ale stalo sa. Zavolať ma riaditeľ a ponúknuť mi šefovskú stoličku. Ja som nikdy nemal ambície niečomu šéfovať, stačilo mi to, čo som robil. Vedel som, že na túto funkciu majú „záľusk“ iní, tak som to otvorene povedal riaditeľovi. On mi nato, že on o tom vie, ale oni nemajú vysokoškolské vzdelanie, že v divadle sa traduje, že šéfom činohry vždy bol režisér, že riaditeľ rozhoduje o tom koho chce za šefa, že aj stranícka organizácia súhlasí s mojou kandidatúrou... a tak ma presvedčil.

Čas bežal a s ním aj roky. V 1979 som oslávil štyridsiatku, dcéry už boli školáčky, ja som robil čo som musel, ale aj čo som chcel. Vtedy sa práve etabloval ako spisovateľ súdruh Leonid Iljič Brežnev. Bol už generálnym tajomníkom, maršalom, rozorával celiny, budoval BAM, asi nevedel čo s časom, tak sa rozhodol, že bude spisovateľom. A ako na bežiacom páse začali mu vychádzať knihy. Aj v slovenčine. A tu akýsi chloj vymyslel, že o týchto veľdielach treba robiť čitateľské konferencie. Príkazom z KV KSS, aspoň tak to tvrdil riaditeľ, mali sme ju uskutočniť aj v našom divadle. Feľbaba si ma zavolať, povedal mi o čo ide a že túto konferenciu mám pripraviť ja. Ja som práve skúšal hru takéhoto istého génia, ako Brežnev, miestneho ukrajinského autora, tiež som zaňho hru musel napísať, tak som to striktne odmietol. Ja som tú Brežnevovu blbosť nečítal, myslím, že to bola *Celina*, tak som otvorene riaditeľovi povedal, čo si o tom myslím, že mám dosť starosti s hrou čo práve režirujem a že on, riaditeľ

Mykolas Sluckys: *Nie je tvoj pes besný?* Malé divadelné štúdio Košice, 1981. Ondrej Hrico. Snímka archív J. Sisáka.

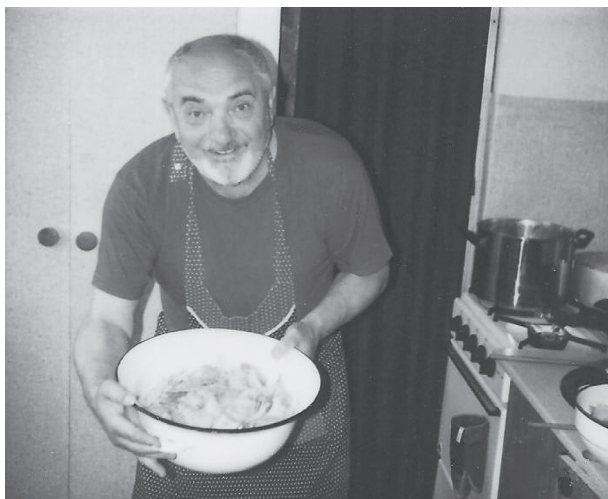
ju presadil do dramaturgického plánu, takže aj keď ma vyženie z divadla, Brežneva čítať nebudem. Felbaba si zachoval svoj povestný imidž, vtedy sa tomu hovorilo dôstojnosť. Konferenciu zorganizoval sám. O dva roky išiel do dôchodku. Za svojho nástupcu navrhol mňa. A svoj návrh aj obhájil. A tak som bol v auguste 1982 menovaný ministrom kultúry Slovenskej republiky Miroslavom Váľkom za riaditeľa Ukrajinského národného divadla. Keď sa tak dívam dozadu, zamýšľam sa nad minulosťou, napadá ma kacírka otázka: nenavrhol ma do riaditeľskej funkcie Felbaba preto, aby sa mi pomstil? Aby som zistil, čo to je riaditeľovanie a ukočirovanie takých, ako som bol ja? Nech bolo ako bolo, až do jeho smrti sme mali korektné vzťahy. Režiroval, už ako hosť, v divadle tri hry, pracoval ako vedúci prevádzky, dobrovoľne si vybral túto prácu, ale nevydržal, po pár mesiacoch odišiel definitívne do penzie. Keď sa mu blížila sedemdesiatka, ponúkol som mu réžiu, ale odmietol. Chodil pravidelne na premiéry, občas zašiel za mnou, vypili sme šampanské, miloval ho, porozprávali sme sa, pospomínali. Nečakane ochorel, išiel do nemocnice a 12. mája roku 1995 odišiel navždy.

Stal som sa riaditeľom nie malého kolektívu. Ukrajinské národné divadlo bolo dvojsúborové. Bolo to dosť nezvyčajné zloženie. Činohra a folklórny súbor PULS. Každý z nich plnil inú funkciu, ale mali to isté poslanie. Ale vždy boli v akomsi antagonizme. Nikdy sa nepodarilo sklbiť ich koexistenciu do jednoliateho celku. Teraz už nie sú spolu. Rozdelili sa. Či to bolo dobré, ukáže čas. O činohre i PULSe vyšli nedávno publikácie. Nechcem sa o nich vyjadrovať, zhodnotiť ich čas, alebo sa ujmú, alebo sa na ne zabudne.

• *Normalizácia zaiste komplikovala divadelníkom život, ale na druhej strane divadelníci dokázali vypovedať o dobe cez klasický dramatický odkaz. Keďže väčší ideologický dôraz sa kládol na rozhlas a televíziu, dalo sa v dobrom kolektíve a „divadelnom závetrí“ aj kadečo – v dobrom zmysle slova – povysťrať. Ako si riešil dilemu umelecká tvorby kontra politický diktát?*

– Môj pracovný aj životný pás bežal a ja som na ňom ukladal svoje pracovné skúsenosti aj plány a do pamäti spomienky. Stokrát som začínal písať denník a stokrát som ho odložil a zabudol naňho. Neverím, že niekto dokáže dennodenne zapisovať do zošita čo cez deň prežil. Možnože zamilované slečny, alebo na to určení jedinci, aby potom, možno po desaťročiach, mohli otravovať nič netušiacich občanov. Ale obyčajný smrteľník? Veď pri tom zhone si už večer nepamätá, čo robil, kde bol ráno! Ale aj tak, snažil som sa, ale som presvedčený, že najlepším denníkom je pamäť. Z nej nemusíte vytrhávať stránky, čo nepotrebuje, proste nezaregistruje.

Moja zaregistrovala, že v 1976 roku ma prišli presviedčať, aby som si dal prihlášku za člena KSS. Ja som ich zasa presviedčal, že ešte nie som zrelý na členstvo, že so mnou to bude ťažké, mám nežiaduci pôvod, otec je farár, ale oni sa nedali, že vraj tá doba je dávno preč, keď pôvod bol prekážkou členstva v strane, že mám kladný vzťah k zriadeniu, študoval som v ZSSR, manželka je tiež stránička a ešte neviem čo, tak som tu prihlášku vyplnil. A podotýkam, dobrovoľne. Dokonca som si myslel, že budem môcť niektoré veci v divadle pozitívne ovplyvňovať. V tej dobe slovo stránička malo väčšiu váhu. Poznal som aj členov organizácie, veď to boli moji kolegovia, poväčšine slušní, zodpovední ľudia. Moju prihlášku najprv posudzovala základná organizácia v divadle, tam problém nebol, veď oni ma navrhovali, ale ďalej ju postúpili okresnému výboru KSS. A tu to začalo. V komisii sedeli zaslúžilí členovia strany, starí veteráni a tak padali otázky: otec farár? Áno. Ste ženatý? Áno, sobášili ste sa..? V cerkvi. Prečo? Je to tradícia a je to pekné, ja nato. Padali ešte iné otázky aj moje odpovede. Poslali ma preč, že výsledok oznámia výboru základnej organizácie. Tri mesiace sa nič nedialo. Ja som platil členské známky ako kandidát, asi po troch mesiacoch, prišiel za mnou člen výboru, aby som stiahol svoju prihlášku. Prečo, pýtam sa. Že vraj, to tak bude lepšie, že je to odporúčanie OV.... A tu som sa zaľal. Podotýkam, že to bolo v období, keď vrcholila normalizácia. „Veď ja som sa tam netlačil, hovoril som vám, že so mnou budú problémy, ale už som tam, platím známky. Keď ma nechcete, tak mi povedzte prečo, alebo ma vyhodte. Dobré som vedel, že keby som to urobil sám, tak mi hneď prišijú protistranícku činnosť, alebo nejaký oportunizmus, nebol by som prvý. Tak som trval na svojom. Prečo to spomínam? Ja som bol asi najdlhšie kandidátom KSS v dejinách strany, skoro päť rokov, hoci kandidátska lehota bola dva roky. V 1991 roku ma jeden herec z vtedy už Divadla Alexandra Duchnoviča obvinil, že som horúcou ihlou šil legitimitáciu KSS, aby som sa stal riaditeľom. Na riaditeľskú stoličku som si sadol až v roku 1982 a prisahám, vôbec som sa na ňu netlačil. Ale než som si do nej sadol, pretieklo ešte veľa vody Torysou, presedel som stovky hodín v autobusoch a prešiel tisíce kilometrov mojim Východným Slovenskom, ale aj za jeho hranicami. Už som bol spomínal, že na začiatku so mnou upchávali všetky diery. Bol som metodikom pre amatérske divadlá, chodil som do rôznych hodnotiacich komisií, prednášal na všelijakých seminároch a podujatiach. Bol som dievča pre všetko. Vtedy sa usporadúvali rôzne súťaže v umeleckom prednese poézie a prózy. Vansovej Lomníčka, Prednes revolučnej poézie a prózy, Akademický Prešov, Festival A. Duchnoviča v ukrajinskom jazyku a iné. Bol som skoro všade v hodnotiacej

Aj takto vyzerala v UND príprava na premiéru – na posedení nesmeli chýbať vychýrené Sisákové pirohy. Snímka archív J. Sisáka.

komisii. Ale najzaujímavejšia a dovoľm si tvrdiť, že aj najkvalitnejšia bola Vansovej Lomnička. Bola to súťaž čisto ženská. Súťažili v nej ženy v slovenskom, maďarskom, ukrajinskom a neskôr aj v rusínskom jazyku. Spomínam to preto, že na nich som sa zoznámil z významnými osobnosťami, odborníkmi a známymi recitátormi. Spomeniem iba niektorých – Jozef Mistrík, Ján Findra, Jozef Mladoň, Vlado Rusko, častými účastníkmi aj členmi poroty boli známi herci – Ladislav Chudík, Juraj Sarvaš, Mária Kráľovičová, Eva Kristínová, Elo Romančík, básnici – Vojtech Mihálik, Vojtech Kondrót, Pavol Koyš, Hana Zelinová, Július Pantík, Mikuláš Huba a talizman prehlíadky, nestarnúca Štefánia Pártošová. A toto bolo súčasťou môjho života. Čas bežal. Bežal a ja som utržil ďalšiu facu. Udelili mi v roku 1987 titul zaslúžilý umelec. Bože, kto to vymyslel! Toľko zášti, závisti, nevraživosti, zlosti až nenávisti, som ešte nezažil! Nevrátil som ho, lebo som presvedčený, že keď som ho prevzal, tak musím s ním aj žiť. Vracaj ho je pokrytectvo. Teraz udeľujú kríže. Nezávidím tým, čo ich musia niešť. Okolie to nevníma tak, že si to dostal za to, alebo za to, že si urobil to, alebo ono, ono vidí iba to, že ty to máš a iní nie. O mne po osemdesiatomdeviatom moji bývalí kolegovia písali, že som nezaslúžene zaslúžilý. Nevieť aký som, ja som si ten titul neudelil, ani som sa s ním nikdy nevystatoval. A možnože si ho mnohí zaslúžili viac, ako ja, lenže cesty Hospodinove sú nevyspytateľné.

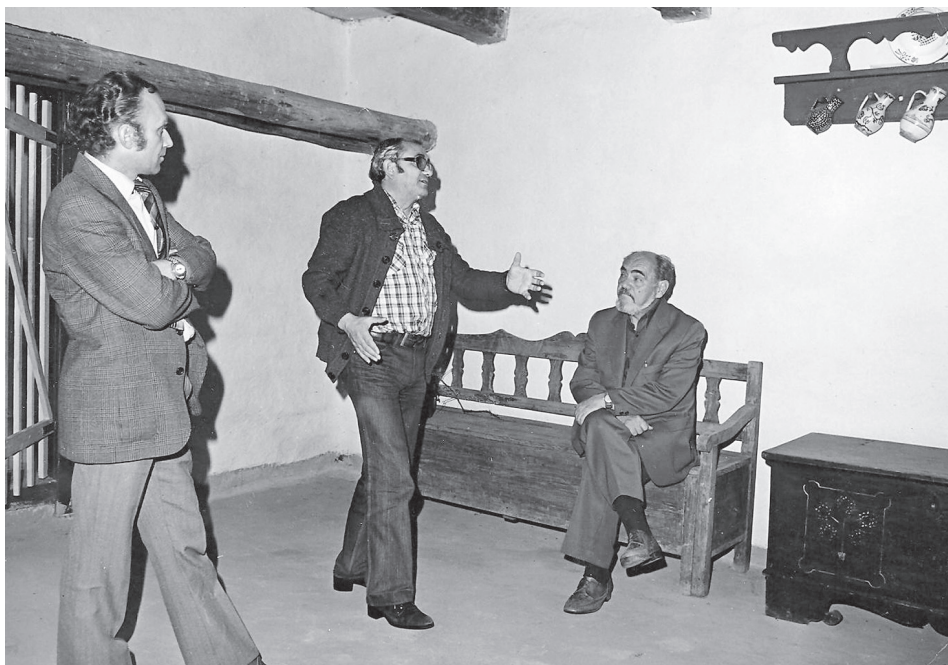
• **Ktoré divadelné réžie považuješ vo svojej kariére za významné ?**

– Málo, ba skoro vôbec, nehovorím o inscenáciách, svojich, ani iných režisérov. Robím to zámerne. Ponechávam to na iných, ľudí veci znalých odborníkov. Zasvätené a so znalosťou problematiky moju desaťročnú režisérsku a inscenačnú prácu zhodnotil Janko Jaborník v materiáli *Desať sezón UND 1974 – 1984 (Pokus o náčrt a kritický komentár)*, publikovaný v zborníku *Sorok rokov UNT / Štyridsať rokov UND*, ktorý vydal Ústredný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich v ČSSR v roku 1985. Dovoľm si tvrdiť, že Janko Jaborník je najzasvätenejším znalcom problematiky tohto divadla, pozná prácu a problémy, veď sleduje jeho činnosť od čias svojho dramaturgovania v DJZ, písal o ňom, recenzoval jeho inscenácie, hodnotil sezóny, nevynechal

Obe dcéry Jaroslava Sisáka – vľavo Jaroslava, herečka DAD, Miroslava. Snímka archív J. Sisáka.

žiadne predstavenie divadla, chodil po zájazdoch, často meral cestu z Bratislavy do Prešova, aby videl inscenácie renomovaných, vychytených autorov, ale aj miestnych, ukrajinských, predstavenia aj v tých najzapadlejších dedinách regiónu. Videl predstavenia pri preplnených aj prázdnych sálach, mrzol s hercami v autobuse, šatni, aj s divákmi v sále a tak sme ho vždy brali ako svojho. On, rodený Záhorák, spoznával srdce a dušu Rusnákov. A bol k nám úprimný, pri svojej tolerantnosti, umiernenosti a slušnosti, nekompromisný a zásadový v hodnotení našej práce. Nikdy neustupoval zo svojich pozícií, nezľavoval z kritérií, ktorými ju meral a hodnotil. A zostal mu naklonený doteraz. Pravdepodobne sme si boli súdení. On bol medzi prvými čo zviditeľňovali prácu UND v ústrednej tlači – teraz sa tomu hovorí, tuším, mienkotvorné médiá – obhajoval ho na rôznych prehliadkach a festivaloch a vždy hovoril zasvätené a so znalosťou veci. Som presvedčený, že on bol impulzom aj pre iných, čo sa začali zaujímať o prácu tohto divadla. Nemôžem nespomenúť Olega Dlouhého. On sa tiež zoznámil s prácou UND ako dramaturg Divadla Jonáša Záborského, pred mnohými rokmi, sledoval ju ako pracovník Divadelného ústavu, ako ministerský úradník (nehnevaj sa Oleg, tak si sa sám pomenoval), sleduje ju teraz a je jedným z mála tých, čo nasadne do vlaku a príde z „centra“ pozrieť predstavenie provinčného divadla. Žiaľ

Vlavo Andrej Sabol, vedúci výroby Ukrajinského národného divadla, scénoграф Ladislav Šestina a na lavici Jaroslav Sisák. Snímka archív J. Sisáka.

pirohy sa už neservírujú, tak možno, že má pôžitok aspoň z divadelných predstavení. Po Jaborníkovi a Dlouhom začali si prácu divadla všímať aj iní. Mladší kritici. Radi sme vídali na premiérach a predstaveniach Andreja Mafašika, Dagmar Podmakovú, Danku Sliukovú, Petra Vala a s uspokojením čítali ich príspevky v slovenskej tlači o našom divadle a jeho práci.

• *Medzi tvojich častých spolupracovníkov pri tvorbe inscenácií patria aj scénografi. Veľmi často si spolupracoval so Štefanom Hudákom. Je pre teba generačné spriaznenie výhodou?*

– V druhej polovici sedemdesiatych rokov si na mňa spomenul môj starý priateľ, s ktorým sme získavali vavríny na Hviezdoslavovom Kubíne, zanietený divadelník Štefan Olha. To už mal za sebou sťahovania po Východnom Slovensku, usadil sa v Košiciach, kde po nútenom odchode z televízie pracoval vo Výstavníctve a venoval sa aj amatérskemu divadlu. Presvedčil ma na spoluprácu z Malým divadelným štúdiom pri DK ROH v Košiciach. Tam som sa stretol pracovne so scénickým výtvarníkom Štefanom Hudákom. On vtedy pracoval v televízii, vtedy ešte Košické televízne štúdio vyrábalo hodnotné inscenácie. A tak sme spolu, ako hovorieval, žiaľ už nebohý Pišta Olha, „spáchali“ predstavenie *Nie je tvoj pes besný?*¹, lotyšského či litovského autora, už si nepamätám. Olha – dramaturg, Hudák – scénograf, Sisák

¹ Nie je tvoj pes besný? Hra litovského dramatika Mykolasa SLUCKISA (nar. 1928). (pozn. redakcie)

Vľavo dramaturg, dnes profesor nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa Andrej Červeňák, jeho dcéra Natalka, Jaroslava Sisáková a Jaroslav Sisák. Snímka archív J. Sisáka.

– režisér a herci a herečky – študenti a študentky košických stredných škôl a Ondrej Hrico, redaktor Východoslovenských novín „v odstávke“. Tento výraz používam zámerne, Ondreja totiž neskôr odstavili od práce, nevyhnali ho z redakcie, ale nesmel nič písať a samozrejme ani publikovať, sedel v redakcii a z nudy vyplňoval tikety Sazky. Či aj niečo vyhral som sa, žiaľ, nedozvedel. Na meno autora hry si už nespomeniem, ale hrali tam teraz populárna Zuzka Tlučková, sestry Zuzka a Katka Olhové, aj iní, ale na tých som si spomenul, lebo zostali verné herectvu a divadlu. Ubehli desaťročia a ja ochraňujem plyšového „besného psa“, ktorého mi darovali, aj so svojimi podpismi, po premiére. Takže, nás s Pištom Hudákom, dal dokopy „besný pes“.

Nespolupracoval som počas mojej režisérskej praxe s mnohými výtvarníkmi. Na všetkých spomínam s úctou. Boli sme kamaráti, rešpektovali sme sa a myslím si, že sme si aj rozumeli. Najviac spoločných inscenácií sme pripravili s už nebohým Lacom Šestinom a samozrejme Štefanom Hudákom. Spolupracoval som aj s Martinom Brezinom, Soňou Kaanovou, Frantiskom Pergerom, Milošom Karáskom a každý ma niečím obohatil. Ale Pišta, to je niečo iné, so Štefanom Hudákom sme toho veľa zažili v divadle aj mimo divadla, on vyžaruje akési fluidum, akúsi pozitívnu energiu, pri ňom sa vám chce smiať, zabúdate na problémy a chce sa vám spolu s ním vymýšľať, fantazírovať, blázníť sa a lietañ. Bol som v ateliéroch scénografov, ktoré boli veľké ako pristávacie plochy. Štefan Hudák sa vždy zmestil do miestnosti 2 x 3 metre štvorcové. Ale cítili ste sa tam ako v kozme! A všetko bolo na svojom mieste. Hudák vždy vedel, kde čo má a prečo to tam má. Vyzná sa v tom svojom kozmickom chaose obdivu-

hodne. Tak ako v kozme, všetko tam má svoje miesto, plní svoju úlohu, ináč by došlo ku katastrofe. A tak to urýchlo funguje aj na javisku. Hudák nie je monumentalista, Hudák je prakticista. Na javisku nemá nič zbytočné, všetko má zmysel a plní svoju úlohu. Nemá rád ornamenty a čacky, je strohý a praktický, jeho symboly nie sú samoúčelné, ale hovoriace, zmysluplné. Keď spomínam na spoluprácu s nebohým Lacom Šestinom, s ním to bolo jednoduché, vysvetlil som mu čo chcem a on to zrealizoval. Vždy vniesol aj niečo svoje, Šestinove scény sa nedali splietť z inými. Ale Hudák je „šprtoš“. Stále má veľa otázok, ale rád a náruživito hľadá aj odpovede. Preto je s ním radosť spolupracovať. „Besný pes“ nás dal do hromady, od vtedy sme „spáchali“ veľa inscenácií, dobrých i horších, aj teraz páchame rôzne inscenačné zločiny, žiaľ už len teoreticky, vo virtuálnej podobe, lebo nenachádzame priestor na ich realizáciu. Ale kto ho vie? Možnože raz...

• *Okrem domovského divadla si hosfoval doma aj v zahraničí. Na ktoré kontakty v iných divadlách si najlepšie spomínaš?*

– Na Spišskú Novú Ves mám tie najlepšie spomienky. Bolo to prvé divadlo v ktorom som hosfoval. Pracoval som tam ešte s amatérmi, mnohí z nich sa profesionalizovali a pôsobia v Spišskom divadle doteraz. Môj dobrý priateľ, výborný herec a schopný organizátor Štefan Labanc, poznali sme sa z čias keď pôsobil v operete DJZ, pri jednom stretnutí, len tak, medzi rečou, spomenul, či by som nechcel spolupracovať s ich kolektívom. Bol to poloprofesionálny súbor. Tam som spoznal zanietených divadelníkov, výborných ľudí – okrem Pištu Labanca, Anku Labancovú, Anku Kuckovú, teraz Strnadovú, Laca Roštára, Jožka Gavláka a mnohých iných, ale najmä pani Belkovú, vedúcu bufetu, ona bola živou kronikou tohto súboru. Toto divadlo tiež spoznalo čo sú to tortúry organizačných zmien, ale vydržalo. Stále sa tam vznášal duch Bobulovcov, Mišurovcov, Trónovcov, Gažovcov, Drotárovcov. Neskôr, keď to už bola mládežnícka scéna Divadla Jonáša Záborského, pripravil som s jej hercami inscenácie hier Stanislava Štepku *Čierna ovca* a Stodolovu komédiu *Jožko Púčík a jeho kariéra*, mám na nich tie najpríjemnejšie spomienky. Pracoval som aj s činohrou DJZ a košickou Tháliou.

V 1986 roku, to sa už v ZSSR „otepľovalo“, dostal som z užhorodského hudobno-dramatického divadla ponuku inscenovať *Osudy dobrého vojaka Švejka*. Spomínam to preto, že tam som sa stretol so svojráznym pohľadom na toto veľdielo svetovej literatúry. Prvýkrát som sa stretol s operetným Švejkom. Tu Švejk mal milenkú a nie hocikajú, hneď šantánovú speváčku Boženku, tancoval čardáš a nosil cylinder. Dalo mi to práce, než som to trochu „počesťil“. So Švejkom som sa stretol ešte raz, v Satu Mare v Rumunsku, tam sa už viac podobal Haškovej pôvodine, ale nedá sa nič robiť, každý národ má rád toho svojho, stotožneného Švejka. Cesty Hospodinove, ale aj Švejkove, sú nevyspytateľné! Ale vráťme sa domov.

• *Aké divadelné krédo vyznávaš? A čo si myslíš o dnešnom posune repertoárového divadla k experimentovaniu a trhaniu tradičnej väzby divadelnej praxe na dramatickú literatúru? Veď si bol sám svedkom obdobia tzv. dekomponovaného divadla, ktoré v tom čase zaiste prinieslo aj pozitívne impulzy pre divadelnú tvorbu.*

– Bol som riaditeľom a rozmyšľal som, ako ďalej. Teraz som mal možnosť naozaj niečo zmeniť. Vedel som, že to musím robiť pomaly a uvážene. Doba začínala byť priaznivejšia, z východu bolo cítiť slabý, ale predsa len osviežujúci vánok. Vedel som,

Režisér Jaroslav Sisák a scénograf Štefan Hudák na divadelnej generálke. Snímka archív J. Sisáka.

že keď chcem niečím pohnúť, musím začať v umeleckých kolektívoch. A narušiť stereotyp môžu iba noví ľudia. Pri svojom hostovaní v Spišskej Novej Vsi som stretol Jozefa Pražmáriho, on tam oprašoval rozprávku *O psíkovi a mačičke*. Ponúkol som mu spoluprácu s ukrajinským divadlom. Kategoricky to odmietol. Ale potom režíroval čosi v DJZ, bol sa pozrieť na predstavenie a zmenil názor. A tak v máji 1985, presne 11. mája, mala premiéru hra V. Kondrateva *Saška*, v réžii Pepa Pražmáriho, ktorá priniesla slávu a uznanie nielen UND, ale jemu. Ostal divadlu verný doteraz. To on upozornil divadlo na Miloša Karáska.

Spišská Nová Ves bola akoby bola osudovo spojená s UND. Tam som stretol aj Blaha Uhlára. Spoznal som sa s ním skôr. Spolu sme absolvovali študijnú cestu do Moskvy a Leningradu, pracoval vtedy v Divadle pre deti a mládež v Trnave. V Spišskej Novej Vsi oprašoval svoju inscenáciu *Princezná Maru*. Mne sa veľmi páčila, najmä nekonvenčným spracovaním témy a pohybovým vyjadrením myšlienky a obsahu. Ponúkol som mu spoluprácu. Veď na rečovú bariéru sa nemôže vyhovárať, v jeho inscenáciách sa nerozpráva. Samozrejme, že som poznal jeho Majakovského, aj iné práce. Poslal má kdesi, svojím typickým spôsobom, ale po čase sa mi ozval, že by to skúsil. A tak sa v roku 1988 v národnostnom Ukrajinskom národnom divadle stretli dvaja nespokojenci a začali víriť ospalé vody divadla vôbec. Zo začiatku sme chceli, aby Uhlár urobil autorské predstavenie podobné *Princezne Maru*. Ale on chcel vyskúšať improvizčné schopnosti hercov, tak vymysleli s Karáskom improvizáciu na tému *Stanica Kysak*. Kto cestoval zo západu na východ Slovenská vie, že to je prestupná stanica na rôzne smery. A tie „rôzne smery“, v chovaní, chápaní zmyslu života, hľadani východísk, bez napísaného textu, odhaľovali schopnosti hercov. Improvizovalo sa na nádvorí divadla, neorganizovane, divákmi boli náhodní ľudia, v Prešove prebiehala akási divadelná prehliadka, malo to úspech. Vzápätí Uhlár ako režisér a Karásek ako scénograf pripravili improvizácie pod názvom *Sens non Sens*.

Dvaja profiloví režiséri
Ukrajinského národného
divadla od 70. rokov – Ivan
Ivančo a Jaroslav Sisák.
Snímka archív J. Sisáka.

Keď počujem slovo „manifest“, vždy ma strasie. Prvýkrát som sa s ním stretol asi na pedagogickej škole a bol to manifest o tom známom strašidle, čo obchádzalo Európu. Odvtedy sa mi manifest vždy asociuje so strašidlom. A tu na jeseň 1988 Uhlár s Karáskom prezentovali až dva Manifesty. *I. a II. slovenský divadelný manifest*. Veľa ľudí im tleskalo, kričali bravo!, hoci ja som presvedčený, že im skoro nikto nerozumel. Veď posúď sám: „I. slovenský divadelný manifest. Súčasná dráma v svojej kauzálnej konzekventnosti a fabulačnej závislosti, nemôže reflektovať komplikovanosť interpresonálnych relácií, permanentnú variabilizáciu reality...“, „alebo, „dekompozíciou, motivickou difúznosťou, polytematizáciou, nedeterminovanosťou...“, alebo – „motivická difúznosť je symptomatickým znakom...“ atď. atď. a tomu podobné. Ten kto sa zaujímal o divadelné dianie hoci len v Československu, už v prvej polovici šesťdesiatych rokov mohol čítať podobné prehlásenia. Pred nimi manifesty divadla krutosti Antonina Artauda, pred nimi manifesty Mejerchoľda, Tairova, pred nimi Reinhardta, pred nimi, pred nimi...Ja som ich chápal, oni boli nespokojní, našťvaní na jednotvárnosť, skostnatenosť a akúsi apatiu v divadelnom daní, preto museli čímsi provokovať a burcovať. Buričstvo mali v krvi. Vedeli dobre, že neobjavili Ameriku, o tom svedčí ich záverečné, odľahčujúce prehlásenie: „Slobodu hercom! Slobodu divákovi! Svetu mier!“

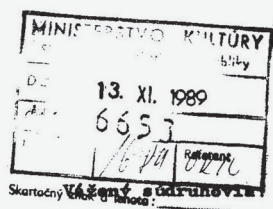
Chcel by som spomenúť ešte jedného režiséra, ktorý urobil pár zaujímavých inscenácií v našom divadle. V rámci kultúrnej výmeny v roku 1987 prišiel do divadla hosťovať Valentín Kozmenko-Delinde, tiež absolvent réžie na Divadelnom inštitúte v Kyjeve. Inscenoval hru Vrublevskej *Pokušenie Chomu Bruta*, na motívy Gogoľových poviedok. Urobil prekrásne predstavenie, plné poézie, láskavého humoru a očarujúcich obrazov. Už sa domov nevrátil. Učarovala mu totiž predstaviteľka hlavnej postavy v predstavení, tak sme ho prijali do stavu pracovníkov divadla. Nevydržal dlho. Predstavoval si fungovanie divadla ináč, ako fungovalo u nás. Nešiel to skúsiť na Ukrajinu, ale založil spolu s košickými bábkarmi svoje štúdio Jorik, potom prešiel niekoľkými slovenskými divadlami. Ale to sa už nás netýka.

V hre Viktora Rozova *Nerovný boj* si zahral aj dlhoročný riaditeľ UND Jozef Feľbaba (vľavo) s Annou Sinkovou. Ukrajinské národné divadlo, 1962. Snímka archív J. Sisáka.

• *Bolo ťažké chrániť dekomponované divadlo pred preberacou komisiou Okresného výboru strany?*

– Uhlár s Karáskom urobili ešte niekoľko inscenácií vydarených i menej vydarených. Spomeniem iba jednu – *Ocot*, tá sa dotýkala bezprostredne mňa. Pripravovali sme aj iné, „konvenčné“ inscenácie, boli sme repertoárové divadlo, ako každé iné na Slovensku, nemohli sme žiť z manifestov. Hrali sme Soloviča, Záhradníka, Kolomijca, Radzinského a iných. Medzi nimi sa objavil aj *Ocot*. Vtedy sa premiéry v divadle hrávali v sobotu. Vo štvrtok bola „odovzdávačka“, v piatok verejná generálka. Po odovzdávaní padli nejaké pripomienky, najnespokojnejší bol člen Umeleckej rady divadla, predseda odborovej organizácie, z hostí, predstaviteľ katedry ukrajinského jazyka. Na moje veľké prekvapenie, redaktor ukrajinského týždenníka *Nove žitť* sa o predstavení vyjadroval veľmi pozitívne. Na verejnej generálke divadlo bolo preplnené. Takýto nával ešte asi nezažilo. Po generálke, počas pripomienok, zazvonil telefón. Oznamovali mi, aby som zajtrašiu premiéru odvolal. Bol to pracovník ideologického oddelenia OV KSS. Na moju otázku prečo? Odvrkol, že to nie je moja starosť, aby som splnil príkaz. Oponujem, že to moja vec je, veď ešte som riaditeľ divadla a či videl generálku, či vie o čo v tom predstavení ide. On na to, že nevidel, ale je dobrý informovaný, a že riaditeľom byť nemusím. Hneď som vedel odkiaľ vietor fúka. A toto ma našťvalo. Dobré, hovorím, tak mi to dajte písomne, ináč ta premiéra sa uskutoční. Písomne mi nič nedali a premiéra sa uskutočnila. Aj ja som ostal riaditeľom. O čo

Prešov 10.11.1989

Obracajú sa na vás členovia činohry Ukrajinského národného divadla v Prešove, aby ste prešetrili situáciu v našom divadle a potom urobili príslušné závery.

Okoľo riaditeľa nášho divadla sa vytvorila skupina ľudí, ktorá mu poohľadáva a potom ťaží z jeho narnovysielnosti. Ekonomický námestník Ing. Hudák podpísal výzvu Niekolke viet aj s dvoma bratmi čo študujú na úkor UND v Kyjeve. Podpisali aj ďalší, ktorí nemajú vplyv na ideové posebenie divadla. Vďaka štátnej bezpečnosti sa podpísana výzva Niekolke viet nedostala do svojho centra. OV KSS vykonal opatrenia aby Hudák nerobil ek.námestníka ale riaditeľ je benevolnetný, lebo je jeho pribuzný ponechal ho vo funkcii ďalej a ešte štátny byt mu pridelil. Manželku Máriu sisakovú presadil do výberu ZO KSS, ďalšieho pribuzného Andreja Hnata urobil séfom PULS a jeho manželku Jozefínu Hnatevu vedúcou prevádzkového oddelenia divadla.

S dramatom Turokom a redaktorom Pravdy Jozefom Jurčišimom chodí popíjať v pracovnom čase do nášho bufetu, alebo do pivárne na rohu Jarkovej a ulice 29. augusta, alebo v kancelárii riaditeľa. Jurčišim paltí za to, že ako novinár propaguje divadlo v Prešovských aj Východoslovenských novinách a dáva mu ešte plat v UND. Nevie ako vlastne fungovať u nás zastáva?

Príkaz OV KSS presunúť Hudáka do inej menej dôležitej funkcie nesplnil a im na OV KSS na tom nezáleží.

Repertoar pod vplyvom Turka je ideovo pochybný. Režisery Jan Ivančo, Natália Mihaľová, Jaroslava sisak, prijať ešte nejakého Uhlára, ktorého v Trnave nechceli a planuje prijať ešte nejakého Delindeho z Moskvy, hoci naši režisery nemajú čo robiť. Ivančo chodí po divadle a organizuje proti riaditeľovi skupinu, aby mu nedoverovala a pri voľbach volila jeho /Ivanča!/
Sisak bol do strany prijatý len preto, lebo chceli ho vymenovať do funkcie riaditeľa a toto zariadil jeho brat, ktorý pracuje na Federálnom ministerstve dopravy v Prahe!!!

Členovia činohry UND Prešov

Aj toto bola súčasť divadelnej reality.

vlastne išlo? Bola v tom predstavení sekvencia, kde znel známy slovenský evergreen Široká cestička, vedie k nám cez lesy, až vyjde hviezdička spýtam sa jej kde si..., a práve na tieto slová prechádzal po zadnom javisku, pod hviezdou oblohou prechádzal človek v montérkach na pleciah s obrovskou hviezdou. A v tom videli zosmiešňovanie symbolov robotníckeho hnutia. A to sme boli dosť opatrní, nebol tam ani kosák ani kladivo, len samotná nevinná hviezda. Zmenili sme to potom na železnú zárubňu od dverí, v publiku to malo ešte živší ohlas ako hviezda, ono v tom postrehlo úplne iný symbol, oveľa výrečnejší. Spomeniem ešte, že obidvaja, Uhlár aj Karásek, odišli do Bratislavy, založili divadlo Stoka, pohádali sa na život a smrť a každý žije svoj umelecký život osobitne. Oni sa zákonite museli rozísť, vzhľadom na ich rozličné na-

zeranie na svet, ich myslenie, temperament. Blaho stále zotrúva na svojich pozíciách dekomponovaného divadla, pre Miloša je to už prejdená etapa, venuje sa iným žánrom a formám umenia. Ale obaja sa radi vracajú do DADu, Uhlár zvládol aj rusínsky jazyk, rozpráva lepšie, ako poniektorí Rusíni a Karásek tento nezmieriteľný bojovník proti diktátu autorského textu a nadvláde režiséra, píše hry a ako režisér terorizuje hercov, keď im nedovolí vynechať ani slovíčko zo svojho autorského textu. Cesty Hospodinove sú... A tu som si spomenul na výrok Erasma Rotterdamského: „Každý kategorický názor, alebo súd, pod tlakom všeobecnej paradoxnosti bytia, nesie v sebe zárodok nejasnosti, hlúposti.“

• *Tvoje vzťahy s dramaturgom Vasiľom Turokom boli veľmi dynamické. Boli ste priatelia, čo vám nebránilo zastávať aj úplne protichodné názory na dianie v DAD-e, či na jeho ďalšiu umeleckú profiláciu. Ako sa teraz s odstupom niekoľkých rokov, keď tu už Vasiľ nie je medzi živými, díváš na vaše vášnivé polemiky a spory?*

– V roku 1984 sa dramaturg divadla Juraj Dacko vrátil na svoje šéfredaktorské miesto v novinách a divadlo ostalo bez dramaturga. Neverím na náhody, ale teraz pomohla práve ona. Z ukrajinského gymnázia bol „odídený“ Vasiľ Turok. Poznali sme sa dávno predtým, on bol pravidelným návštevníkom divadla, dokonca písal aj recenzie na divadelné predstavenia, stretávali sme sa. Momentálne bol bez práce, tak som mu ponúkol externú spoluprácu. A neskôr, keď si dal veci do poriadku v škole, prijali sme ho na plný úväzok. Neskôr, už som bol z divadla preč, aj mňa „odišli“, čítal som akýsi rozhovor s Vasiľom, kde rozprával že som dostal príkaz z krajského výboru KSS prijať ho do divadla. Bol to nezmysel. Dramaturg, aspoň v našom divadle, bol kádrovou rezervou akurát tak ZO KSS divadla. A o tom či bude pracovať v divadle, alebo nie rozhodoval riaditeľ. Pravdepodobne tak si pridával na dôležitosť a výnimočnosti. Veď každý sme nejaký. Vasiľ bol múdry, sčítaný, nekonvenčný, s potenciálom fantázie a rozletu, takže to vôbec nepotreboval. A výborne zapadol do tandemu Uhlár – Karásek. Keď si niekto myslí, že ich v divadle prijali s ováciami a otvoreným náručím, myslím hereckým, tak sa veľmi mylí. Vasiľ Turok vydržal v divadle po mne ešte sedem rokov. Nechcem rozoberať a pretriasať naše vzťahy po mojom odchode z divadla – to bolo medzi mnou a Vasiľom – neboli ideálne, on, akoby sa obával konkurencie, hoci neviem prečo. Nakoniec nezvládol to o čom stále tvrdil, že to má pod kontrolou, alkohol, organizmus nevydržal ten nápor a vzdal sa. V jeseni 2005 roku Vasiľ zomrel. O mŕtvych len dobre. Paradoxné je, že ani Ivančovi, ani Turokovi, som nebol na pohrebe. Bol som vtedy v zahraničí.

• *Rozhodnutie hrať v DAD-e po rusínsky v roku 1990 prinieslo okrem nadšenia aj rozhorčenie, najmä zo strany intelektuálov hlásiacich sa k ukrajinskému jazyku, ktorí pocítovali tento krok ako diskrimináciu svojich záujmov. Aký je tvoj názor na túto chúlостivú tému, ktorá sa v týchto dňoch vracia aj vďaka tlaku zriaďovateľa divadla, Prešovského samosprávneho kraja, aby aspoň jedna inscenácia v sezóne hralo po ukrajinsky.*

– Po premiére predstavenia *Sens non sens* sa zdvihla búrka nadšenia, ale aj protestov. Predstavenie sa hralo v rusínskom jazyku. A to bola pre niektorých nepochopiteľná opovážlivosť. Dokonca v tlači vyšiel článok podpísaný členmi katedry ukrajinského jazyka a literatúry, v ktorom protestovali proti zavádzaniu dialektu do divadla a zosmiešňovaniu spisovného ukrajinského jazyka. Na vine bol samozrejme riaditeľ.

• *A čo by si na záver odpovedal na otázku, čo ti divadlo dalo a čo vzalo?*

– Možno si prekvapený, že málo, alebo vôbec, nehovorím o súčasnosti Divadla Alexandra Duchnoviča, o jeho práci a hercoch. Nehovorím. Nechcem ich iritovať, nechcem aby sa urážali. Lebo oni sa ma zriekli, zavrhlí ma. Keď v 1998 roku Krajský úrad vypísal konkurz, divadlo vtedy prešlo spod MK pod jurisdikciu Prešovského kraja a riaditeľom sa stal ich bývalý kolega a rovesník, dohodol som sa z ním, že nebudem sedieť v divadle a poberať riaditeľský plat, do dôchodku mi chýbal ešte rok, ale že požiadam o predčasný dôchodok a v divadle ostanem ako režisér, alebo herec z polovičným úväzkom. Tak som si začal vybavovať predčasnú penziu a napísal som si žiadosť o prijatie do divadla. Aké však bolo moje prekvapenie, keď mi riaditeľ odpísal, že ma nemôže prijať pre nedostatok finančných prostriedkov. Zašiel som za ním a vysvetlil, že to je nezmysel, ja som mu tie prostriedky nechal, veď som mohol brať plný riaditeľský plat, chránil ma zákon. Z neho vyliezlo, že kolektív činohry je proti tomu, aby som sa vrátil medzi nich. Tak som odišiel. Nehnevám sa na nich. Veď sú to vlastne moje „deti“. Väčšinu z nich som prijímal do divadla, posielal do školy, vítal ich po štúdiách, podpisoval prvé prijímacie dekréty, bránil ich keď mali neprijemnosti, ale taký je život. Som presvedčený, že väčšina z nich nemala o tom ani potuchy, ostali tou mlčiaceou väčšinou... Nehovorím ani o tom, ako som po 1989 roku vypisoval listy na všetky možné inštitúcie o neznesiteľných materiálnych podmienkach divadla, o zobračkových platoch v divadle, mám tých listov a odpovedí na nich, plný šuflik, nehovorím ako som obíjal prahy ministerstiev, Národnej rady, prezidentskej kancelárie, nehovorím ani o nesplnených sľuboch ministrov, poslancov, predsedu Národnej rady. Ale mám aspoň ich podpisy na listoch, Oľgy Keltošovej, Zdenky Kramplovej, Ivana Hudeca, Michala Kováča, Ivana Gašparoviča, Dušana Slobodníka, a mnohých iných, s prísľubmi pomoci pri riešení problémov divadla. Mám aj podpis Petra Chudíka, vtedy tvrdého, nekompromisného mečiarovca, teraz ficovca, na odvolávacom dekréte. Možno tie podpisy, niekedy, na nejakej aukcii výhodne speňažím. Cesty Hospodinove sú nevyspytateľné. Nehovorím ani o tom, ako niektorí v lete 1989 naleteli provokatérovi Štb a podpísali *Niekoľko viet* a ja som, neviem prečo, bol za to zodpovedný, nehovorím ani o tom, koľko anonymných listov na mňa čítali na Ministerstve kultúry, s podpisom – členovia činohry UND. Čože, svoji ma nechceli. Tak som odišiel. Prevádzkoval som krčmu, čapoval pivo, nalieval borovičku, varil držkovú polievku, odskočil som si zarezírovať, tu do Srbska, tu na Ukrajinu, až som sa dostal k tomuto nášmu rozhovoru. Pred pár rokmi, blížili sa mi výročia, pracovné, neskôr životné, tak som zašiel do divadla za šéfmi, či mám nejakú nádej, ešte sa v divadle nejako realizovať, pravdu povediac, chcel som sa rozlúčiť, veď som sa s kolegami ani nerozlúčil... Šéfovia stále sľubovali, že so mnou počítajú, tak, reku, im to pripomeniem. Dostal som odpoveď, ktorá ma ani neprekvapila. Že nádej mám, ale priestor nie. Pochopil som. Ako to je tam, podľa Matúša? „Nesúďte, aby ste neboli súdení...“

Život je plný prekvapení, úskalí, zvratov, neprijemností, neraz ti dá facku, alebo uštedrí kopanec, ale je krásny. A v ňom človek. So svojimi chybami, slabosťami, láskou a nenávisťou, z atribútmi, bez ktorých by človek nebol človekom a život životom. Ako v divadle.

Otázky kládol Matúš Oľha.